

UMETNOST STAVBARSTVA NA SLOVENSKEM

Izdala in založila Cankarjeva založba, Ljubljana 1986, 440 strani

Človekova bivališča in gospodarske stavbe, sakralna in druga javna poslopja, pa občestna in poljska znamenja ter najrazličnejši drugi stavbarski objekti in spomeniki so neovrgljiva pričevanja o človekovem bivanju v pokrajini. Obenem pa so to spontani dokazi njegovih stvariteljskih moči, iskanj in sposobnosti; kajti v njih odkrivamo in spoznavamo tisti vsakokratni človekov prvinski odnos do okolja, ki je odmerjalo in usmerjalo njegove eksistenčne in splošne življenjske pogoje in potrebe v posameznih zgodovinskih obdobjih. Prav zato smemo tudi v stavbarstvu in njegovih prvinah in posameznostih iskati tisti človekov temeljni in stvariteljski odnos do okolja in njegovih pokrajinskih sestavin, ki jih je znal vselej z vso — bolj ali manj utemeljeno — preudarnostjo izrabiti in vključiti v svoj življenjski oz. bivanjski prostor. Stavbarstvo z vsemi svojimi pojavnimi oblikami in namembnostjo je ključni in trajnejši pokrajinski fenomen, v katerem se kažejo prenekateri zakonitosti gospodarskega, socialnega, političnega in kulturnega razvoja posameznega območja skozi krajša ali daljša časovna obdobja. V oblikah in namenih posameznih zgradb odkrivamo tiste najbolj splošne prostorske zakonitosti, ki so v danem trenutku usmerjale in

utrjevale način vsakdanjega življenja najširših ljudskih množic, kakor tudi posameznih izbranih in vladajočih (vodilnih) socialnih slojev. In ob vsem tem ugotavljamo, da so zgradbe s trajnejšo in vrhunsko dognanostjo postavljali posamezni premožnejši sloji prebivalstva, a vendarle na račun dela in odrekanja vsega ljudstva. Zato smemo upravičeno trditi, da je v stavbarstvu določenega območja osredotočen in zgoščen njegov celotni sočasni ustvarjalni potencial. Skratka, je ogledalo vsakodobnega človekovega bivanja v pokrajini in njegovega neposrednega odnosa do preurejanja lastnega življenjskega okolja. Številna vprašanja, ki so venomer vznemirjala raziskovalce stavbarske kulture na slovenskih tleh, so bila s knjigo prof. dr. Petra Fistra, *Umetnost stavbarstva na Slovenskem*, vsaj nekoliko potešena. Izid obsežnega dela, ki ga je izdala in založila Cankarjeva založba v Ljubljani v pretekli jeseni, pomeni izjemno pomembno in dragocešno znanstveno-raziskovalno in kulturno dejavnje. To je doslej naše najobsežnejše domače delo, ki ponuja najcelovitejši in vseskozi dokumentiran vpogled v nastanek in razvoj kakor tudi v številne ustvarjalne dileme in stranpoti stavbarstva na slovenskih tleh, in sicer od pradavnine do današ-

njih dni. Upravičeno lahko zapišem, da knjiga predstavlja uspešen poskus strnitve vsega dosedanjega maloštevilnega raziskovalnega dela z novimi spoznanji o stavbarstvu, njegovih razvojnih smereh, pododanih ali novih konstrukcijskih prijemih na slovenskem ozemlju. Vsebinska zasnova knjige, ki je nazorno in pregledno zastavljena sega na različna področja, predvsem na tista, ki so s svojimi izsledki bogatila temeljna spoznanja o usmeritvah in funkcijskih zasnovah stavbarstva na Slovenskem. Iz različnih sorodnih in drugih temeljnih strok je avtor črpal njihova globalna spoznanja in odkritja. Na njihovi podlagi, ki je kompleksno in vzročno-posledično prepojena s posameznostmi, je zasnoval in utemeljil pregledno predstavo o stavbarstvu pri nas. Prav zato, ker je Fistrova sinteza utemeljena z glavnimi spoznanji in ustreznimi rezultati številnih drugih strok, ki kakorkoli posegajo na področje stavbarstva, daje vrsto novih pogledov na razvoj našega stavbarstva kakor tudi na njegovo vlogo in pomen v preoblikovanju in negovanju celotnega pokrajinskega ambienta. Z interdisciplinarnim pristopom k pojasnjevanju oblik in funkcij stavbarskih objektov nam odkriva tista prepotrebna sožitja in možnosti med umetniškimi in ustvarjalnimi

nagibi ter proizvodnimi in življenjskimi potrebami in zahtevami določenega območja (okolja), ki so bila vselej splošno veljavna in specifična tudi na področju stavbarstva.

Vsebina Fistrove Umetnosti stavbarstva na Slovenskem je razdeljena v enajst glavnih in vsebinsko zaokroženih poglavij. Ker so avtorja — poleg drugih arhitektonskih značilnosti — zanimale predvsem razvojne smeri naše stavbarske kulture, je temu genetsko-razvojnemu vidiku podredil celotno vsebinsko zasnovo dela. Pisca zanimajo arhitekturne ostaline v naših pokrajinah iz posameznih obdobj. Ko jih razčlenjuje z najrazličnejših vidikov, jim skuša poiskati ustrezno funkcijo in pokrajinski izvor. Ker leži Slovenija na izrazito prehodnem in pomembnem geopolitičnem položaju ter na stiku slovanske, romanske in germanske jezikovne, gospodarske in socialne kulture, je prihajalo tudi na področju stavbarstva do mešanja in vnašanja najrazličnejših tujih (sosednjih) vzorov in vplivov. Najraznovrstnejše domače pobude, katerih nosilci so bili večinoma v tujini izšolaní in profilirani strokovnjaki, so se prepletale, oplajale in žlahtnile s tujimi stavbarskimi dosežki. Zdi se, da upravičeno soglašamo s prof. Fistro, ki poudarja, da se je stavbarstvo na Slovenskem razvijalo dolga obdobja pod močnim vplivom večjih (sosednjih) gospodarskih, kulturnih in političnih središč, ki pa so bila izven našega etničnega ozemlja. Tudi v tem je razlog, da se na našem ozemlju vzajemno prepletajo različni tipi

stavbarske kulture, ki so značilni in svojski za sosednje narode, kulture in pokrajine.

Prof. dr. P. Fister je razvoj oziroma pregled stavbarstva na Slovenskem razdelil v deset značilnih obdobj, ki tudi vsebinsko zaokrožajo posamezna poglavja. V prvem poglavju so opisane ostaline arhitektonskih oziroma stavbarskih spomenikov od prazgodovine do prihoda in naselitve Rimljanov v naših pokrajinah. Pri predstavitvi takratnega stavbarstva se avtor opira predvsem na številna arheološka dognanja, ki so odkrila takratne naselbine (gradišča), pa njihova grobišča z gomilami, versko-obredne prostore, utrdbene postojanke itd. Ze leta 1000 pr. n. št. in kasneje je nastalo pri Ormožu veliko utrjeno naselje, katerega obstoj je bil odvisen od stalnega obdelovanja zemlje s primitivnim plugom in ralom. Tamkajšnja visoko razvita oblika bivalnega prostora je primer najzgodnejše urbanizacije prostora pri nas.

Drugo poglavje je namenjeno prikazu stavbarstva v rimski dobi in času vse do prihoda in naselitve Slovanov. Za ta stoletja (1. stol. pr. n. št. do 7. stol. n. št.) je značilna rimska kolonizacija naših pokrajin preko katerih so vodile pomembne tranzitne ceste, ki so vojaško in gospodarsko povezovale rimski imperij. Tedaj nastanejo pri nas mesta in goste cestno omrežje s plovnimi rekami. Rimska politična in kulturna kolonizacija sta domala do temeljev spremenili kulturno podobo vseh vzhodnoalpskih pokrajin. Tedanje stavbarstvo, ki je po oblikah

izhajalo iz prostranega območja med Azijo in Evropo, je slonelo na zavidljivo visokih znanstvenih in tehničnih dognanjih. Mesta in podeželski dvorci, ki so bili podobni mestnim hišam ter vojaško-strateški stavbeni objekti so dali osnovni pečat slovenskim pokrajinam. S propadom rimskega cesarstva so romanizirani staroselci na naših tleh ohranili značilnosti antične kulturne dediščine. Podoba je, da so naši predniki ob prihodu v nove kraje uničili domala vsa tedanja naselja, s čimer so pahnili v pozabo celotno visoko razvito rimsko arhitekturo in gradbeništvo. Lesena, najbrž enocelična slovanska bivališča so ponavadi nastala ob ruševinah rimskih naselbin. Prav tako so naši predniki uvedli v novi domovini svoj kolektivni način ročnega obdelovanja zemlje. Skratka, s prihodom in naselitvijo Slovanov se je življenje naših pokrajin vrnilo za nekaj stoletij v preteklost, v čas pred prihodom Rimljanov.

Naseljevanje in udomačenje slovenskih pokrajin je naslov tretjega dela knjige, ki zajema obdobje med 8. in 12. stoletjem. Prikazano je podeželsko stavbarstvo, v katerem odseva potek načrtne kolonizacije. Največ gradbenih novosti se kaže v zidavi samostanov. V pokrajini izstopajo stolpasti gradovi in utrjeni, večinoma še leseni dvorci, ki so predhodniki kasnejših utrjenih gradov. V tem času se pojavijo v našem prostoru številne cerkve, ki so bile vse do konca 11. stoletja zgrajene večinoma iz lesa. Zidane cerkve, ki prevladujejo na Primorskem, a povsod drugod

se pojavijo šele v naslednjem stoletju, imajo mnogo skupnega z utrdbami. Nosilci tedanjih smeri in oblik stavbarstva so bili fevdalci, plemstvo in cerkev, zato se pri nas tudi v arhitektonskih zasnovah prepletajo vplivi različnih političnih in cerkvenih središč, ki so jim bile naše pokrajine podrejene. Nadalje je za obdobje zrelega srednjega veka značilno, da je vzporedno z načrtno kolonizacijo dežel potekala tudi gradnja kmečkih naselij in da so pričeli tuje stavbarske vzorce neposredno vključevati v slovenske pokrajine. Tehnika gradnje se je čedalje bolj izpopolnjevala in se korakoma približala pozabljenim antičnim (rimskim) vzorom. Politično-upravni, gospodarski in cerkveni vplivi so bili tako močni, da so v tem času že nastale razpoznavne razlike med slovenskimi pokrajinami, obenem pa je to tudi obdobje pričetka vključevanja naše kulturne pokrajine v širši evropski prostor.

Sledi poglavje o stavbarstvu v 13. in 14. stoletju, ko se slovenske dežele močneje kot dotlej vključujejo v evropski kulturni svet. V tem času vznikajo mesta in trgi, ki so nastali na strateško-prometnih točkah, in postanejo proti koncu obdobja čedalje vidnejši povezovalci oblasti, trgovine in obrti. Arhitektura gradov in cerkva je podobna vzorom iz Srednje in Zahodne Evrope. V tem času se izoblikujejo temeljna načela o gradnji in ureditvi človekovega bivalnega okolja. V poudarjenih razlikah med pokrajinami odseva fevdalna razdrobljenost našega ozemlja. To je čas polnega razmaha grad-

nje gradov na utrjenih in razglednih pobočjih in pomolih. Še dolga desetletja je bila v njih osredotočena vsa upravna, politična in vojaško-obrambna moč posameznega predela. Izpopolnili sta se tehnika in tehnologija gradnje, in sicer z uporabo (obdelanega) kamna in apnene malte. Pri gradnji cerkva in gradov so se uveljavili oboki. In končno, razlike v načinu življenja so vtisnile slovenskim pokrajinam svojstveno podobo, ki so jo razvijale in ohranile vse tja do prve polovice dvajsetega stoletja, a nekatere vse do danes.

Petnajsto stoletje pomeni tudi za stavbarstvo na Slovenskem čas težkih preizkušenj in je povezano z iskanjem lastnih rešitev tudi na področju gradbeništva. Boji med fevdalci, turški vpadi in ropanja, naravne nesreče in epidemije nalezljivih bolezni so tiste objektivne danosti, ki so odrejale, usmerjale in zavirale večji in hitrejši razvoj stavbarstva. Z obzidjem zavarovana mesta, trgi in samostani, protiturški tabori ob cerkvah, zidana in kamnita znamenja ob poteh, ob mestih pa leseni in pokriti mostovi preko rek, ki so poganjale mline in morda že tudi prve žage, pa utrjeni gradovi, ki so se zaradi udobnejšega življenja razširjali in dopolnjevali z dodatnimi zgradbami za obzidjem, so temeljne značilnosti stavbarskega izročila tega obdobja. Cerkev z dvorano, ki je postala simbol prenekaterih naselij, pomeni na področju stavbarstva najvidnejši dosežek tedanjega časa pri nas. Meščanske hiše, ki so sicer že enonadstropne in večinoma

še lesene, dobivajo čedalje bogatejšo notranjo opremo.

Šestnajsto stoletje, ki ga označujejo verski nemiri, kmečki upori, turški vpadi in z napredkom vojaške tehnike tudi spremenjeni načini bojevanja, je prineslo nove prvine v našo stavbarsko kulturo. Pojav fužin, glažut in prvih rudnikov, pa čedalje večje možnosti zaslužka s tovorjenjem in prevozništvom so bili tisti gospodarski dejavniki, ki so povzročili prvo večjo novodobno socialno razslojitev našega podeželja. Kamnoseško obdelana kamen in les sta postala osnovni gradivi, omet pa njun okrasni dodatek. Urejeni parki ob gradovih so bili zasajeni še po tujih vzorcih. V mestih je bilo čedalje več zidanih in nadstropnih hiš, pa tudi utrjenih dvorcev patricijev. Značilnosti tega obdobja, ki je prineslo nove oblike bivanja, so arkadna dvorišča. Med številnimi cerkvicami so gradili tudi prostrane romarske cerkve, ki pa so večinoma posnetek meščanskih dvoranskih cerkva. V tem času podeželje ni doživelo večjih sprememb na področju stavbarstva. Na Gorenjskem so postavili prve zidane kašte; ob znamenjih na poljih so bili že prvi leseni kozolci.

Gradbeništvo 17. stoletja opredeljuje prof. Fister kot Učno dobo slovenskega stavbarstva, in je predstavljeno v sedmem poglavju knjige. Spremenjene socialne in gospodarske razmere pa tudi protireformacija, ki je hotela z vso silovitostjo obnoviti nekdanjo versko in siceršnjo pokorščino ljudi, so temeljni vzvodi, ki so usmerjali našo

stavbarsko dejavnost in v kateri je postal detajl osnovno merilo oblikovanja in vrednotenja. Tedaj so rastala naša mesta večinoma po italijanskih vzorih. V ta čas sega nastanek najrazličnejših javnih zgradb (npr. špitale, mestne kašče, trgovine, mitnice, manufakturne in obrtne delavnice, poštne postaje in furmanske gostilne itd.) in prvih najemniških stanovanj v naseljih z neagrarnimi dejavnostmi (Idrija, Kropa, Železniki, Jesenice). Trdnjši kmetje so dobili zidane hiše, ki so tako kot meščanske nastajale pod tujimi vplivi; ob njih so uredili zelenice in vrtove. Uprava se je pričela seliti iz gradov v graščine, ki so bile postavljene v bližini mest. Cerkve so dobile visoke zvonike, ki so postali tudi kažipot čedalje številnejšim popotnikom. 17. stoletje pomeni prvo obdobje načrtnega oblikovanja našega okolja in prav tedaj so se poglabile obstoječe razlike v stavbarstvu med našimi pokrajinami. Vsaka izmed njih je namreč imela gradbene oziroma stavbarske vzore v središčih, ki so bila izven Slovenije. In za ta čas je značilna tako imenovana »lažna arhitektura«, v kateri prevladuje gradivo domačega okolja (kamen in omet). V tedanjem stavbarstvu so bolj kot kdajkoli poprej združene vse veje umetnosti.

V 18. stoletju je prišlo do izoblikovanja značilnosti slovenskega prostora; kompleksni predstavitvi teh problemov je namenjeno osmo poglavje *Fistrove knjige*. V tem času stopijo vidneje v ospredje domači — slovenski stavbeniki in oblikovalci prostora.

Tudi v njihovih stvaritvah je čutili svetovljanske zahteve v pogledu postavitve in ureditve raznonamenskih zgradb, ki pa so funkcionalno in oblikovno zraščene z značilnostmi domačega okolja. To je stoletje načrtnega preoblikovanja podobe slovenskih pokrajin, ki se spreminjajo pod vplivom čedalje številnejših predpisov; le ti so zamenjali okus naročnika in mojstra. Slamnate strehe so zamenjali s skodlami, skrtilom ali celo z opečnatimi strešniki. Izboljšana stanovanjska kultura je prinesla ločitev kuhinje od drugega bivalnega prostora v hiši. Ob dvorcih in graščinah, v Prekmurju pa tudi ob številnih vaseh, so zasadili drevorede in uredili (negovane) parke. Na podeželju je bilo čedalje več zidanih kmečkih hiš, ki so skupaj s skednjem, kašto, kozolcem in pajštvo ter čebelnjakom sestavljali kmečki dom. Vplive mestnega in trškega stavbarstva je bilo čutili v njihovem neposrednem zaledju, zlasti še ob vseh živahnějšíh prometnicah. Cerkve z visokimi in daleč vidnimi zvoniki so izgubile svoj nekdanji, zgolj krajevni pomen in postale so središča zbiranja ljudi s širših območij in predelov. Tudi v Prekmurju so nastala prva znamenja, brez katerih so ostala le brkinska naselja. Nastajajoče ceste so pospeševale in povečevale trgovino med območij z različno gospodarsko usmeritvijo. V mestih in drugih pokrajinskih središčih so se med javnimi zgradbami pojavile še šole, gledališča, lekarne, skladišča in obrtne delavnice, fužine ter delavnice najrazličnejših zvrsti

podeželske kmečke obrti.

Za preteklo — 19. stoletje je za področje stavbarstva značilna kopica novih predpisov, ki so vzporedno z najraznovrstnejšimi modnimi vplivi ustvarjali arhitekturno podobo slovenskih pokrajin. V tem času vzniknejo na Slovenskem prvi večji in pomembnejši industrijski in rudarski obrati, ki jih spremljajo nastajajoča delavska naselja. Iz tega obdobja so najpomembnejše zgradbe v naših zdraviliščih. Večina mest in trgov pa tudi vasi je izoblikovala svojo osnovno fizionomijo, ki smo jo podedovali v današnji čas. V 19. stoletju so nastale osnovne oblike slovenskih vasi. Živahno stavbarsko dejavnost so usmerjali predpisi (npr. Stavbni red za Štajersko iz leta 1867) in njeni nosilci in izvrševalci so bili tuji gradbeniki, ki so vnašali v gradnjo najraznovrstnejše novosti (med drugim tudi uporaba betona). Podeželje, ki je zaznamovalo v tem pogledu dokaj samosvoj razvoj, je doživljalo ob hudi gospodarski krizi tudi najrazličnejše socialne pretrese (močno izseljevanje). Tovarne in delavske stanovanja v blokih, železniške postaje in cerkve, hiše in domovi različnih slojev našega prebivalstva, kulturni in drugi domovi ter ceste in železnice itd. so tista področja, kjer se je izživljala stavbarska dejavnost v preteklem stoletju.

V desetem poglavju so opredeljeni in razčlenjeni arhitektura, urbanizem in oblikovanje, ki dajejo temeljni pečat celotnemu stavbarstvu v 20. stoletju. To je tudi doba dehumanizacije bivalnega in

sploh življenjskega prostora, ko naglo izginjajo prenekatero značilnosti in razpoznavne poteze slovenskih pokrajin. Z naglo in korenito deagrarizacijo in z razpršeno industrializacijo je bilo porušeno nekdanje ravnotežje, ki je vladalo med stavbarskimi dosežki in pokrajinskimi značilnostmi človekovega okolja. Vsako obdobje dvajsetega stoletja je s svojimi stavbarskimi dosežki vtisnilo našim naseljem svojstveno podobo in je, poleg drugega, zabrisalo nekdanje očitne meje med mesti, trgi in drugimi podeželskimi naselji. Ob tem je treba poudariti, da so bila v tem času tudi posamezna obdobja, ko človek ni imel pravega niti spoštljivega odnosa do stavbarske dediščine iz preteklosti; zato jo je bolj kot v katerem koli starejšem obdobju zaničeval, uničeval in prepuščal stihijskemu propadanju.

V enajstem, sklepnem poglavju z naslovom O razumevanju problemov oblikovanja prostora so zarisana nekatera načela oblikovanja prostora oziroma pokrajine; postavljena pa je tudi zahteva po poznavanju zakonitosti v razvoju okolja in pokrajine. Kajti samo na podlagi poznavanja in razumevanja vrednot in njihovega namena in pomena v preteklosti je mogoče graditi in oblikovati pristnejšo podobo našega stavbarstva in še posebej pokrajine. Podoba je, da je precejšen del današnjega stavbarstva izgubil prvinski stik s podedovano dediščino in njenim izročilom. Tudi zato prihaja na tem področju do čedalje večjega izenačevanja in enoličnosti:

le redko kje je današnje stavbarstvo tudi smotno vraščeno v obstoječi pejzaž oziroma pokrajinski okvir. Stolpnice, prostrani zadružni domovi in druge stavbe, ki sta jih prinesli povojna deagrarizacija in industrializacija, so še vedno nepotrebni tujki na našem podeželju, ki s svojo nepristno oblikovno pojavnostjo razbijaajo ali celo razkrajajo homogeno ubranost v različnosti bodisi v stavbarstvu bodisi v pokrajinski podobi.

V sklepnem delu knjige je objavljen obsežen izbor in seznam poglavitnih in temeljnih spomenikov stavbarstva na Slovenskem. Predstavljeni so po obdobjih, kot je razdeljena vsebina knjige, pa tudi po zvrsteh in namembnosti. V tem dodatnem seznamu so dobila nekatera naša tipična naselja — mesta, trgi in vasi — še poseben poudarek; njihova gradbena zasnova, kvaliteta stavbarskih objektov kakor tudi njihova ohranjenost dovolj nazorno izpričujejo mnoge razvojne težnje na področju stavbarstva skozi več stoletij. Poleg obsežnega seznama uporabljene literature in virov je tudi pregled 656 dokumentarnih ilustracij (od tega fotografije zavzemajo 30 %, preostali del pa sestavljajo risbe, načrti, skice, tlorisi idr.), ki s svojo nazorno izpovednostjo neposredno dopolnjujejo tekstualni del knjige. In slednjič, na koncu knjige so priobčena še krajevno, imensko in stvarno kazalo. Spremno besedo knjigi na pot je napisal prof. dr. Matjaž Kmecl. Ob sklepu predstavitve knjige Umetnost stavbarstva na Slovenskem naj zapišem nekaj naj-

bolj splošnih in utemeljenih spoznanj. Fistrova knjiga je doslej naše najboljše in najbolj objavljeno raziskovalno delo s področja stavbarstva na Slovenskem. Avtor se v svojem velikem delu ne omejuje zgolj na prikaz stavbarstva in njegovih večšin v posameznih obdobjih, kar bi mu omogočalo zarisati tudi njegove razvojne značilnosti in težnje, temveč z najbolj splošnimi opredelitvami pojasnjuje in opredeljuje celostni sklop tistih dejavnikov, ki so neposredno vplivali in usmerjali urejevanje in preurejanje človekovega življenjskega in še posebej bivalnega prostora. Poglobljeno raziskovalno delo je usmerjalo avtorja tudi na tista področja gospodarskega, socialnega, kulturnega in političnega življenja, ki so s svojimi vsakdanjimi in sočasnimi zahtevami in potrebami pospeševala in usmerjala razvoj celotnega stavbarstva. Kajti v vseh obdobjih družbeno-gospodarskega razvoja je bilo stavbarstvo s svojo pokrajinsko izraznostjo odsev utripa vsakdanjega življenja vseh slojev prebivalstva. Podoba je, da se je vsega tega avtor knjige vseskozi zavedal. Njegov pogled na naše stavbarstvo je izjemno širok, pronicljiv in kompleksen. Vire in dokumente za njegov razvoj je avtor iskal in našel na mnogoterih področjih sorodnih in bližnjih ved. S sintezo najraznovrstnejših znanj in pogledov na človekovo okolje in njegov bivalni prostor je izoblikoval svojstven pogled na naše stavbarstvo in gradbeno kulturo ter njeno dediščino.

Zdi se, da je v Fistrovem delu odločneje in vidneje kot v kateremkoli drugem poudarjena sintetična metoda, ki mu je odprla nove poglede na razvoj »našega« stavbarstva v zadnjih dveh tisočletjih in več. Sočasni razvoj stavbarstva je avtor spremljal na celotnem slovenskem (etničnem) ozemlju. To mu je omogočilo, da je mogel zarisati tako kakovostne kakor tudi vsebinske razločke in premike v stavbarstvu na Slovenskem v posameznih obdobjih.

Skupaj z odkrivanjem in razčlenjevanjem stavbarskega izročila, ki je prehajalo od mojstra na njegovega pomočnika in učenca ter potomca, pa tudi iz roda v rod, skuša prof. Fister spoznati in začrtati sodasni način vsakdanjega življenja različnih slojev prebivalstva. V njegovi metodološki zasnovi dela pride do polne veljave spoznanje, da more le na osnovi členitve in poznavanja vzročno-vzajemnih odnosov in zakonitosti med družbo in prostorom v posameznem obdobju zarisati kolikor toliko resnično podobo tistih dejavnikov, ki so vodili stavbarstvo in vse njegove spremljajoče pojave. Avtorju smo lahko še posebej hvaležni, ker ne odklanja že vnaprej vseh tujih primerov, ki so se pokazali v našem gradbeništvu. Strinjamo se z njegovim naziranjem, da je večina tujih mojstrov, ki so s svojimi stavbarskimi izdelki in stvaritvami prevladovali na Slovenskem v vseh preteklih stoletjih, upoštevala prenekatero pokrajinsko posebnost naše dežele. Večina stavbenišva na naših tleh, ki so ga oblikov-

no krasili tujci iz sosednjih dežel, je slonela na žuljih in znoju naših prednikov. Njihovo garaštvo in najrazličnejša odrekanja so vzdana v mogočnih temeljih stavb, ki danes s svojo nefunkcionalnostjo in propadom izgublajo svojo nekdanjo veljavo in moč. Njihove ostaline, največkrat v obliki razvalin, so svojstvene priče nekdanjih časov in tedanjega življenja.

Fistrova knjiga nam ponuja med drugim tudi dokumentiran vpogled v razvojne oblike posameznih stavb, in sicer od najstarejših časov do današnjih dni. Od poglavja do poglavja je mogoče slediti vsem bistvenim gradbenim prvinam in oblikam ter značilnostim razvoja cerkva, obrambnih stolpov in gradov, graščin in dvorcev samostanov, meščanskih, trških in kmečkih podeželskih hiš in domov. Prav pri tem načinu gradnje išče avtor sodasne oblike vsakdanjega življenja. Pa tudi obratno: stavbarstvo je s svojo miselnostjo, ki je bila čestokrat prežeta z naprednimi in humanističnimi idejami, usmerjalo in bogatilo oblike vsakdanjega načina življenja najrazličnejših slojev prebivalstva. Kajti človek z raznovrstnimi in svojstvenimi načini življenja je bil tista osnovna gonilna sila, ki je povzročala in uravnavala ves dosedanj razvoj na področju stavbarstva.

Še nečesa ne moremo in ne smemo prezeti ob prebiranju Fistrove knjige. Na osnovi izbranega gradiva z različnih področij, ki utemeljujejo celovito podobo našega stavbarstva, avtor dokaj suvereno predstavlja številne razvojne

stopnje in smeri v našem gradbeništvu kakor tudi na področju spreminjanja in oblikovanja kulturne pokrajine. Še več. Na osnovi tipičnih posameznosti, ki so se ohranjale in dopolnjevale skozi različna obdobja, skuša pisec zelo posrečeno in prepričljivo ponazoriti argumentiran oris življenjskih moči in ustvarjalnih sposobnosti človeške družbe. Z induktivno metodo, na katero se je najčešče naslonil pri označevanju in prikazovanju življenja v preteklosti (iz katere pa imamo ohranjene maloštevilne ali celo samo fragmentarne materialne dokaze), je bilo mogoče očrtati sodasne oblike kulturne pokrajine in zarisati njen nadaljnji razvoj. Posebna odlika Fistrove knjige je nadalje tudi v tem, da se nikakor ne zadovoljuje le z opredelitvami posameznega obdobja, ki je pač svojstveno oblikovalo stavbarstvo, temveč ga zanimajo predvsem (podedovani) ostanki preteklosti kot (*tista*) temeljna podlaga vsemu nadaljnjemu razvoju. S kritičnim očesom znanstvenika, razumnika in umetnika nam odkriva svoj izvir in z različnih področij osvetljen pogled na razvoj našega stavbarstva. Prepričan sem, da sem upravičen zapisati, da smo s predstavljenim knjigo dobili izvirno, pregledno in sintetično delo, ki je s svojimi dokumentiranimi izsledki obogatilo naše dosedanje vedenje o razvoju stavbarstva in kulturne pokrajine pri nas.

Posebno priznanje zasluži oprema knjige. Besedilo poživjajo in nazorno dopolnjujejo številne in raznovrstne

ilustracije, ki s svojega zornega kota ne tolmačijo samo oblik in značilnosti naše stavbarske umetnosti v posameznih obdobjih, temveč poskušajo ponazoriti tudi utrip vsakokratnega življenja. Besedilo k ilustracijam vsebinsko dopolnjuje in bogati osnovni oziroma temeljni tekst razprave. Tudi za podnaslove, ki razčlenjujejo posamezna poglavja v manjše vsebinsko zaokrožene enote — podpoglavja, ugotavljamo, da so pregledni in vsebinsko izjemno povedni. V njih je strnjena vsa vsebinska razčlemba posameznega poglavja.

V besedilo knjige se je prikradlo tudi nekaj drobnih napak in pomanjkljivosti, ki pa nikakor ne morejo vplivati na imeniten vtis, ki ga knjiga zapusti pri bralcih z različnih področij. Še posebej naj poudarim, da vsebina knjige ne ustreza povsem njenemu naslovu. Prepričan sem, da bi bil veliko ustrežnejši naslov *Razvoj stavbarstva na Slovenskem*, ki bi popolnoma ustrezal njeni vsebini. S predlaganim naslovom bi se avtor prav gotovo tudi izognil nekaterim nepotrebnim kritičnim pripombam. Kajti namen knjige vidim predvsem

v predstavitvi zakonitosti v razvoju stavbarstva na Slovenskem in tistih njegovih dosežkov, iz katerih bi morali ustvarjati naše današnje in prihodnje oblike bivalnega prostora in kulturne pokrajine. Skratka, Fistrova knjiga je izvirna in samosvoja, nazorna in kompleksna, marsikdaj pa tudi pogumna in prodorna, zlasti še pri novih interpretacijah razvoja in veljave našega stavbarstva. Prav zato bo naletela na širok odmev med ljudmi in strokovnjaki z različnih področij.

Milan Natec

Niko Kuret

SLOVENSKA KOLEDNIŠKA DRAMATIKA

Slovenska matica, Ljubljana 1986, 279 strani, ilustr. in fot.

Svojo osemdesetletnico je dr. Niko Kuret praznoval delovno, s knjigo o koledniški dramatik. Njena predhodnica je bila disertacija Slovenske pastirske in zibalne kolede, obranjena leta 1956. Delo, ki je izšlo sedaj, je bistveno razširjeno: predmet raziskave niso le pastirske, ampak tudi trikraljevske kolede.

Jedro knjige predstavljata dve poglavji. Prvo je izbor gradiva, drugo pa njegova interpretacija. Zgradba obeh poglavij je podobna, splošnemu opisu oz. uvodu, slede pastirske kolede, nazadnje pa pastirskotrikraljevske igre. Gradivo je izbrano, tako pravi avtor sam, glede na dramaturško oblikovnost po načelu postopnosti: od manj k bolj oblikovanemu. Gra-

divo je opremljeno z označitvijo oseb, ki je v prvotnih tekstih večinoma ni, in z ustreznimi melodijami (te je iskal in transkribiral Julijan Strajnar). Gre za Kuretov skoraj značilen poskus rekonstrukcije dramaturgije koledovanja. Ali je ta poskus upravičen? Avtorjev namen, kot pravi v predgovoru (str. 7), je: »Pisati o stvareh, ki jih ni več in so celo v spominu zamrle, ni le nevhvaležno, ampak tudi tvegano opravilo... Največ, kar lahko dosežemo, je predstava, kakšne so kolede utegnile biti.« In nadaljuje: »To (dramaturška priredba, op. JF) pa je in ostane samo poskus. Več tudi noče biti.« Glede na naravo dela, v katerem ne gre za zbrane spise o koledah in za zbrano gra-

divo samo, je ta poskus moč razumeti. Izbor je pravzaprav reprezentacija tipičnih pojavnih oblik koled, je pomagalo za produkcijo podob in hipotetično oživljanje.

Drugi del knjige obsega interpretacija Koledniška dramatika, njen vznik, razvoj in razkroj. Naslov pove, da tu ne gre le za podobo slovenskega, ampak splošnega razvoja koledniške dramatike. Kuret se tudi tu ni izognil dvema vidikoma: evropskemu okviru (bolje rečeno področju) in zgodovinski poti te oblike dramatike. Gotovo sta vidika instrumentalizirana zaradi vmešanja koledniške dramatike v ustrezne okvire; vendar je mogoče videti proces posredovanja kulturnih vzorcev, imenovati po-